

ეთნიკური სუბსტრატის ჩამოყალიბება: დასავლური სამეცნიერო აზრის რეკონსტრუქცია და მისი მიმართება პროტო-ქართველურ ცოგეზთან

ჭაბუკა მეტონიძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის მსოფლიო ისტორიის ინსტიტუტის ძველი მსოფლიოს ისტორიის კათედრის დოქტორანტი; მონწილეობის ლექტორი
ელ-ფოსტა: chabuka.metonidze@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3727-6744>

ნათია ამირეჯიბი

ფილოლოგიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დასავლეთევროპული ენებისა და ლიტერატურის ინსტიტუტის თარგმანმცოდნეობის კათედრის მონწილეობის პროფესორი
ელ-ფოსტა: natia.amirejibi@tsu.ge
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8632-9805>

აბსტრაქტი. ქართველური, იგივე პროტო-ქართველური ან იბერიულ-კოლხური ტომები მონათესავე ეთნოსებისგან შემდგარი ჯგუფია, რომლებიც ამიერკავკასიის ცენტრალურ და დასავლეთ ნაწილებში ბინადრობდნენ და კავკასიიდური რასის და კერძოდ ქართველი ერის ჩამოყალიბების საფუძველი შექმნეს. უძველეს დროში მათ შორის იყვნენ კოლხები, ტაოხები, მოსხები, სასპირელები, ხალიბები, მუშქები და თუბალები. ყველაზე დიდი ქვეეთნიკური ჯგუფები, რომლებმაც მონათესავე ენები შეინარჩუნეს, სვანები, მეგრელები, ლაზები და ქართლები არიან. ქართველი ერის ეთნოგენეზს ქრისტიანობის მიღებამ და სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადებამ (IV საუკუნე) შეუწყობ ხელი.

ეთნიკური წარმომავლობის ეპისტემოლოგიური¹, ონტოლოგიური² და პოლიტიკური პრობლემების შესწავლის კუთხით არსებული ანთროპოლოგიური, ეთნოგრაფიული და ტექსტური მონაცემები მწირია. მიუხედავად ამისა, მნიშვნელოვნად ზუსტდება ეთნიკურობისადმი ერთიანი მიდგომა³. ეთნიკური კუთვნილება არის მენტალური კონსტრუქტი, რომელიც გამოიყენება საკუთარი თა-

¹ ეპისტემოლოგია (ძვ. ბერძ. ἐπιστήμη „სამეცნიერო ცოდნა“, „სანდო ცოდნა“ + λóγος „სიტყვა“, „მეტყველება“) – ფილოსოფიური და მეთოდოლოგიური დისციპლინა, რომელიც სწავლობს ცოდნას, როგორც ასეთს, მის სტრუქტურას, ფუნქციონირებას და განვითარებას. ფილოსოფიის ნაწილი, რომელიც სწავლობს ცოდნის ბუნებას, მის წყაროებს, საზღვრებს და საფუძვლებს. ეპისტემოლოგია ასევე სწავლობს ცოდნის სტრუქტურას, ფუნქციონირებას და განვითარებას. ხშირად ეპისტემოლოგია გნოსეოლოგიის (ძვ. ბერძ. γνῶσις „შემეცნება“, „ცოდნა“ + λóγος „სიტყვა“, „მეტყველება“) – ფილოსოფიური დისციპლინა, რომელიც ეხება კვლევას, კრიტიკას და ცოდნის თეორიებს სინონიმად განიხილება, თუმცა არა კლასიკურ ფილოსოფიაში ეს ცნებები გაყოფილია: გნოსეოლოგია სწავლობს „სუბიექტ-ობიექტის“ მიმართებას, ხოლო ეპისტემოლოგია – „ცოდნა-ობიექტის“ მიმართებას.

² ონტოლოგია (ლათ. ontologia; ძვ. ბერძ. ὄν, გენეტ. ὄντις „არსება“, „რაც არსებობს“ + λóγος „სწავლება“, „შემეცნება“) – ფილოსოფიური მოძღვრება, რომელიც სწავლობს არსის ფუნდამენტურ პრინციპებს, მის ყველაზე ზოგად კატეგორიებს, სტრუქტურასა და კანონზომიერებებს. არსებობს ცოდნის თეორიასა და ლოგიკასთან ერთიანობაში. ზოგჯერ ტერმინი „ონტოლოგია“ (არსის მეტაფიზიკა) გამოიყენება ტერმინის „გენოლოგიის“ (ერთის მეტაფიზიკა) საპირისპიროდ.

³ ამ მხრივ კვლევა, რომელსაც აწარმოებდა ჯეიმს ფ. პენდერგასტი (James F. Pendergast 1991, 1999), გვჩვენებს ეთნიკურობის შესახებ ჩვენი ცოდნის საზღვრების დადგენაში.

ვის ან სხვების იდენტიფიცირებისთვის, როგორც საერთო წარმოშობის მქონე ჯგუფის კუთვნილების, რომელიც გაერთიანებულია საერთო წარმომავლობით, კულტურით, ენით, ისტორიული მემკვიდრეობითა და ტერიტორიით.

ეთნიკურობის ნებისმიერი თანამედროვე სოციალური მეცნიერების კონცეფციის თვალსაზრისით პროტო-ქართველურ ტომებში ეთნიკური წარმომავლობის შორეულ წარსულში დასახვის მცდელობა ძალზე რთულია, რადგან არქეოლოგიური მონაცემების შეზღუდული რაოდენობა არ იძლევა დასკვნების გაკეთების საშუალებას. ჩვენ არ შეგვიძლია ამოვიცნოთ ეთნიკური ჯგუფები შორეულ პრეისტორიაში, მით უმეტეს, ეს ჯგუფები თანამედროვე კულტურულ ან ბიოლოგიურ მთამომავლებთან დავაკავშიროთ. რასის, ენისა და კულტურის შერევა მუდმივად მიმდინარეობს, თუმცა კვლევის ეს ობიექტები/პროცესი საკმარისად თანმიმდევრულად არ მიმდინარეობს და დამთხვევებიც საკმარისად კანონზომიერი არაა, რომ მართებული ინტერპრეტაციები დავსახოთ. მხოლოდ იქ, სადაც ეს ცვლადებადობა დამოუკიდებლად, ცალკეულად განიხილება და თანმიმდევრული აღმოჩნდება, შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ეთნიკური კულტურის კონცეფცია, როგორც ეთნიკურობის პირდაპირი ანალოგი ჯგუფის შენარჩუნებით. არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ თვითაღმნიშვნელ ერთეულს აქვს მარტივი მატერიალური კორელაციების ან თუნდაც პოლითეტიკური⁴ ნიშან-თვისებების გამოვლენა, რომლებიც მას მსგავსი მეზობელი ერთეულებისგან განასხვავებენ. ეთნოარქეოლოგებმა ვერ აღმოაჩინეს კანონზომიერებები მატერიალურ კულტურაში, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს განვასხვავოთ ეთნიკური მნიშვნელობის მქონე სიმბოლოები, რადგან ყველა სიმბოლოს შეიძლება მიენიჭოს სხვადასხვა მნიშვნელობა, ეთნიკური წარმომავლობის ანალიზი ცალკეული შემთხვევის შესწავლის კონტექსტის მიღმა შეუძლებელია. საჭიროა ერთიანი ინტერდისციპლინური მიდგომა პროტო-ეთნიკური სამყაროს დადგენის მიზნით.

ეს მეთოდოლოგიური და ეპისტემოლოგიური ხარვეზები მოითხოვს ეთნიკურობის შესწავლისას, რომ გვექონდეს წვდომა მატერიალურ კულტურაზე მინიჭებულ მენტალურ კონსტრუქტებზე. ეს მხოლოდ იქაა შესაძლებელია, სადაც არქეოლოგიურ მონაცემებს ავსებს ლინგვისტური, ეთნოისტორიული ან ეთნოარქეოლოგიური ინფორმაცია. უფრო მეტიც, რადგან იცვლება როგორც ეთნიკური, ისე კულტურული კუთვნილება, ჩვენ იმის მოლოდინი არ შეიძლება გვექონდეს, რომ დამყარებული კორელაციები შორეულ წარსულთან მიმართებაში აუცილებლად შენარჩუნდება.

საკვანძო სიტყვები: პროტო-ქართველური ტომები; პრეისტორიული ეთნიკური იდენტობა; ენა; კულტურა.

* * *

შესავალი. XX საუკუნის შუა ხანებიდან მრავალი ქვეყნის მეცნიერი ცდილობდა ეთნიკური კულტურების განსაზღვრას და მათ იდენტიფიცირებას როგორც თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების წინაპრების. თუმცა, ეთნიკურობის თანამედროვე შესწავლა უფრო რთულ თეორიულ გარსში მოექცა და ამ მიმართულებით მნიშვნელოვანი პროგრესი არ ყოფილა. XX საუკუნეში დამდგარი მეთოდოლოგიური პრობლემები, პოლიტიკური სირთულეები, ხარვეზები და ვარაუდები მნიშვნელოვნად გადაიხედა. მიუხედავად ეთნიკური კუთვნილების შესწავლის გარკვეული პროგრესისა, ამ კუთხით

⁴ პოლითეტიკური (ბერძ. πoλiτiκoς „მრავალი“ + μετiκός „დამყარება“) – ტაქსონომიური კლასიფიკაცია, რომელშიც ინდივიდების, მოსახლეობის ან ტაქსების განცალკევება კონკრეტული ჯგუფის უმეტესობის წარმომადგენლების დამახასიათებელ ნიშნებს ემყარება.

ჩვენთან როგორც კულტურულ-ისტორიული, ისე პოსტპროცესული⁵ თეორიული წიაღსვლები რამდენადმე ბურუსში აქცევენ ამ ცნების მნიშვნელობას (Diaz-Andreu and Champion 1996; Kohl and Fawcett 1995; Mallory 1989; Meskell 1998; Renfrew 1987; Silberman 1989).

ჩვენ მიერ წარმოდგენილი **საკვლევი თემა** არის სწორედ ეთნიკურობის არსებობის განსაზღვრა პრეისტორიული ხანის ტომებში, მათ შორის, ქართველურში. ეს ძალზე რთული ამოცანაა, რამეთუ არც ანტიკურ (ბერძნულ-რომაულ), არც ადმოსავლურ (ასურულ-ურარტულ) წყაროებში/წარწერებში ეთნიკურობის განმსაზღვრელი ნიშან-თავისებურებები არ გვხვდება.

წინამდებარე **თემის აქტუალობა** მდგომარეობს პრეისტორიულ ხანაში არსებული არქეოლოგიური არტეფაქტების ანალიზის საფუძველზე ქართველურ ტომებში ეთნიკურობის სუბსტრატის ჩამოყალიბების ალბათობის და მისი ხასიათის განსაზღვრაში.

ნაშრომის ძირითადი **პრობლემა** წყაროთა ბუნდოვანება და ნაკლოვანებებია. მიუხედავად პრეისტორიული ხანის შესწავლის ამკარა პროგრესისა, ამ პერიოდის ტომებში, მათ შორის ქართველურში, ეთნიკურობის კუთხით არქეოლოგების როგორც კულტურულ-ისტორიული, ისე პოსტპროცესუალური თეორიული წიაღსვლები გაზვიადებულია.

სტატიაში მივმართავთ კვლევის საზოგადოდ აღიარებულ სამეცნიერო **მეთოდოლოგიას**: ინტერდისციპლინური კვლევების მეთოდს, შედარებით-ისტორიულ მეთოდს, წყაროთა კრიტიკული ანალიზისა და სინთეზის მეთოდს, იდეოგრაფიულ (აღწერით), რეტროსპექტულ მეთოდებს.

მსჯელობა. ანთროპოლოგიური ეთნიკური სამყაროს სოციალური ჯგუფების კულტურული კუთვნილების დადგენის მცდელობებს ხანგრძლივი ისტორია აქვს. ევროპელი და ამერიკელი მეცნიერები საკუთარი ეროვნული ისტორიებით დაინტერესდნენ (Trigger, 1989: p. 45-49). თუმცა, XX საუკუნის შუა ხანებამდე ეთნოსების კვლევები კულტურულ ჯგუფებზე ფოკუსირებული არ იყო. მხოლოდ ცენტრალურ ევროპაში კულტურული და ისტორიული ტრადიციის აღორძინებასთან ერთად, რომელიც მოიცავს ისეთი მეცნიერების მუშაობას, როგორცაა ედუარდ მაიერი, ოსკარ მონტელიუსი და ფრიდრიხ რატცელი, კულტურის მიმართ ინტერესი გაიზარდა. ეს გაცხოველებული ინტერესი ნაწილობრივ მაინც შეიძლება მიეწეროს გერმანიის გაერთიანებას და რომანტიკული ნაციონალიზმის აღზევებას ცენტრალურ და ადმოსავლეთ ევროპაში. შედეგად, ეთნიკური კულტურები განსაზღვრული არ იყო; ისინი თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების წინაპრებთან იყო გაიგივებული.

XX საუკუნის დასაწყისში არქეოლოგია ემბრიონულ/საწყის მდგომარეობაში იმყოფებოდა, რომ აღარაფერი ვთქვათ ფიზიკურ ანთროპოლოგიასა და ლინგვისტიკაზე. თუმცა მხოლოდ არქეოლოგიური მონაცემები საკმარისი არ არის ეთნიკურობის შესასწავლად. არქეოლოგებისთვის, რომელთაც სურთ თავიანთი ნაშრომები ნაციონალისტური პოლიტიკური ინტერესებისთვის და საკუთარი წარსულით დაინტერესებული საზოგადოების ინტერესებისთვის გამოიყენონ, ვარაუდი, რომ რასა, ენა და კულტურა ერთმანეთს ემთხვეოდა (ან ძირითადად ასე იყო) – მოსახერხებელი შეფუთვაა. მტკიცებულებების აღმოჩენა რომელიმესთვის ამ სამი განსხვავებული მოცემულობიდან სამივეს მტკიცებულებად მიიღებოდა. ძირითადი ვარაუდი იყო... რწმენა, ბიბლიური წყაროებიდან გამომდინარე, რომ რასობრივი, ენობრივი და კულტურული განსხვავებები ერთდროულად განვითარდა, როდესაც ადამიანთა პოპულაცია გაიზარდა, გავრცელდა ახალ რეგიონებში და ეთნიკურად განსხვავებული გახდა (Jérôme Lalemant in Thwaites 1896-1901, 21: 193-195).

⁵ პოსტპროცესულობის თეორია (იგივე პოსტპროცესუალიზმი) – ფილოსოფიური მიმართულება, რომელიც პოსტმოდერნიზმის კონტექსტში წარმოიშვა და ეჭვის ქვეშ აყენებს იმ პროცესების უნივერსალურობასა და ობიექტურობას, რომლებიც ადამიანის გამოცდილებისა და შემეცნების საფუძველს წარმოადგენენ. პოსტპროცესულისტების ვარაუდით, პროცესები დამკვირვებლისგან დამოუკიდებელი არ არიან და არ აქვთ ფიქსირებული, პროგნოზირებადი ტრაექტორია. ამის საწინააღმდეგოდ, პროცესები არის დინამიური, სოციალურად კონსტრუირებული და დამოკიდებული იმ კონტექსტზე, რომელშიც ისინი განიხილება.

მიუხედავად ამისა, კულტურულ ანთროპოლოგებს დიდი ხანია ესმით, რომ კორელაცია ენას, რასასა და კულტურას შორის რთულია. XX საუკუნის დასაწყისში რასობრივი, ენობრივი და კულტურული თავისებურებების ურთიერთკავშირი ფაქტია, ემპირიულად განისაზღვრება, რაც ხშირ შემთხვევაში არასწორია (Boas, 1940). ეს ემპირიული მიდგომა ყველაზე გამოსაყენებელი აღმოჩნდა რთული თეორიებისთვის, რომლებშიც კულტურული დომინირება რასობრივ უპირატესობას მიეწერებოდა (Childe 1933a, 1933b). გენეტიკური, ენობრივი და კულტურული მახასიათებლები არ არის იდენტური, ისინი გარკვეულწილად ინტეგრირებულია, თუმცა ინტეგრაციის მასშტაბი ყოველთვის ერთნაირი არ არის და მისი დადგენა ადვილად არ ხდება (Boas, 1930 [1940]: 256; იხ. აგრეთვე Sapir, 1916).

ერთ-ერთი მეთოდი, რომელსაც ამ პრობლემის გადასაჭრელად მეცნიერები იყენებენ, არის შესწავლილი ერთეულის გაფართოება კონკრეტული „ხალხიდან“ უფრო დიდი ჯგუფის წევრებამდე. კონკრეტული ანთროპოლოგიური მატერიალური კულტურის იდენტიფიკაცია მეტ-ნაკლებად უსაფრთხოა. იმის გათვალისწინებით, რომ ეს უფრო ზოგადი იდენტიფიკაციები გულისხმობს ენობრივ კავშირს უფრო დიდ ენობრივ ოჯახთან. თუმცა, შეიძლება არსებობდეს რაიმე საფუძველი ვარაუდისთვის, რომ მატერიალური კულტურის ასპექტები გარკვეულწილად გაზიარებული იქნება ერთი ენის ფარგლებში შედარებით შეზღუდულ გეოგრაფიულ არეალში, არ არსებობს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ მატერიალური კულტურის ერთობლიობას იზიარებს დიდი ენობრივი ოჯახის ყველა წევრი, ან რომ მათ არ გაიზიარებენ სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე მეზობელი ჯგუფები. მეზობელმა კულტურულმა ჯგუფებმა, რომლებიც არამონათესავე ენებზე საუბრობენ, მაგრამ იზიარებენ მსგავს გარემოს და ერთმანეთთან ვაჭრობას აწარმოებენ, უფრო მეტად შეიძლება გამოავლინონ მსგავსება მატერიალურ კულტურაში, ვიდრე ხალხებმა, რომლებიც საუბრობენ იმავე ოჯახის ენებზე, მაგრამ რომლებიც გეოგრაფიულად დაშორებული არიან და ადაპტირებული სხვადასხვა ფიზიკურ გარემოსთან.

დასავლური ანთროპოლოგიური სკოლები მიიჩნევენ, რომ ენდოგამია იყო ნორმა კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში. ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ პროტო-ქართველური ანთროპოლოგიური გენეტიკის მატარებელი ტომები შედარებით ვრცელ ტერიტორიაზე უნდა დაფუძნებულიყვნენ და ქართველური ენის დაშლის შედეგად მცირე ჯგუფებად უნდა გაფანტულიყვნენ. ადრეული ნეოლითის ხანაშიც, როდესაც ცალკეული დასახლებები ხშირად ერთმანეთისგან მნიშვნელოვანი დისტანციებით იყო გამოყოფილი, არსებობს მტკიცებულება, რომ ოჯახები გადადიოდნენ დიდ თემებში და თემებს გარეთ, ხოლო ტყვეების მიღებამ გენები გადაიტანა კიდევ უფრო დიდ დისტანციებზე. ბევრი მეცნიერი აღიარებს, რომ პროტო-ქართველურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხი ათასობით წლის განმავლობაში ცხოვრობდა კავკასიასა და ახლო აღმოსავლეთში, ასევე ძველი აზიის მთელ ტერიტორიაზე. ისინი მხარს უჭერენ პროტო-ქართველური კულტურების ერთიანი განვითარების თეორიას, როდესაც ჩამოყალიბდა ადრეული ნადირობა-შემგროვებლობისა და მომთაბარე ცხოვრების ერთიანი სივრცე. ქართველური ენების მსგავსება იდენტიფიცირებულია ერთიან ტრადიცია-სა და კულტურასთან. ჩვენი აზრით, ისინი წარმოიშვნენ მცირე აზიის, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ერთ სივრცეში [მეტონიძე 2022]. ეს პალეოლითური მოსახლეობა, რომელიც კავკასიაში, მცირე აზიასა და სირია-ლევიანტში ბინადრობდა, ერთი წარმომავლობის იყო და მიიღო სამეცნიერო სახელი *კავკასიელი მონადირე-შემგროვებლები* (CHG – *Caucasian Hunter-gatherers*). ეს იყო ხალხი, რომელმაც მოგვიანებით ჩამოაყალიბა იბერიულ-კავკასიელები; მათგან წამოვიდა კავკასიური (თეთრი) რასა. ასევე უნდა გვახსოვდეს, რომ ლექსიკოსტატისტიკა⁶ (განსაკუთრებით გლოტოქრო-

⁶ ლექსიკოსტატისტიკა – სტატისტიკური მეთოდი ლინგვისტიკაში, რომელიც ენების ნათესაობის ხარისხის დასადგენად გამოიყენება მათი ძირითადი ლექსიკის შედარების გზით. ეს ხელს უწყობს იმის განსაზღვრას, თუ რამდენად ახლოსაა ენები ერთმანეთთან, პროტო-ენიდან შემორჩენილი საერთო სიტყვების რაოდენობის საფუძველზე.

ნოლოგია⁷) და წარსული პოპულაციის გენეტიკის რეკონსტრუქცია საკამათო რჩება. თუმცა, არგუმენტების უმეტესობა ეფუძნება ვარაუდს, რომ ტერიტორიები, რომლებიც იზიარებენ ერთსა და იმავე მატერიალურ კულტურას, იზიარებენ ერთსა და იმავე ენასაც.

ბევრი ისტორიკოსი, არქეოლოგი, ეთნოლოგი და ენათმეცნიერი აღიარებს, რომ პროტო-ქართველურ ენაზე მოლაპარაკე ხალხები მრავალი ათასი წლის განმავლობაში ცხოვრობდნენ კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის, ასევე, მწინა აზიის მთლიან არეალზე. ისინი მხარს უჭერენ პროტო-ქართველური კულტურების ერთიანი განვითარების თეორიას, როდესაც ადრეული სამონადირეო-შემგროვებლური და სამიწათმოქმედო ერთიანი სივრცე ყალიბდებოდა. მსგავსება ამ რეგიონის ქართველურ ენებს⁸ შორის ერთიანი ტრადიციით და კულტურით იდენტიფიცირდება. ისინი ჩვენი აზრით, წარმოიშვა წინა აზიაში, კავკასიაში და მახლობელი აღმოსავლეთის ერთიან სივრცეში.

ზოგიერთ შემთხვევაში, გენეტიკას, ლინგვისტიკასა და კულტურას შორის კორელაციის დადგენა შესაძლებელია. მაგალითად, პროტო-ქართველური ენის დაშლის შედეგად წარმოშობილი ტომები უმეტესწილად კულტურულად არ განსხვავდებიან მათი მეზობლებისგან, მაგრამ მათ ასევე აქვთ საკუთარი კულტურული მახასიათებლები, როგორცაა სპეციფიკური კვების ტაბუ, ზეპირი ისტორია, რომლის მიხედვითაც მათ ერთიანი ქართველური წარმომავლობა ჰქონდათ. მიუხედავად იმისა, რომ საერთო კავასიური ეთნიკურობა გარკვეულწილად საკამათო საკითხად რჩება, ხოლო გენეტიკურ რეკონსტრუქციაში გამოყენებული სპეციფიკური ტექნიკა გარკვეულ წილად პრობლემურია, ასეთი კვლევები აჩვენებს, რომ კორელაციები რასას, ენას და მატერიალურ კულტურას შორის ზედმეტად სპორადულია (არამდგრადია), რომ ვივარაუდოთ ნებისმიერ ვითარებაში და ეს ეთნიკურობა არ შეიძლება გაიგივდეს არქეოლოგიურ კულტურასთან იმ მცდარი წინაპირობით, რომ ამ სამ მახასიათებლებს თანდაყოლილი ერთიანობა აქვს. როგორც ლამბერგ-კარლოვსკი ასკვნის, „არქეოლოგიის, კულტურისა და ენის ურთიერთობის განახლებულ კონტექსტში კარგად უნდა გვახსოვდეს, რომ არც თინის ნამსხვრევები და არც გენები კონკრეტულ ენებზე არ საუბრობენ, ისევე, როგორც არც მოცემულ ენას სჭირდება კონკრეტული კერამიკული ტიპი ან გენეტიკური სტრუქტურა“ (Lamberg-Karlovsky, 2002: 75).

პირიქით, როდესაც ანთროპოლოგებს მიაჩნიათ, რომ კონკრეტული ეთნიკური განსხვავებები უნდა არსებობდეს, ისინი ხშირად ცდილობენ მათ იდენტიფიცირებას მცირე რაოდენობის გამორჩეული თვისებების საფუძველზე. გორდონ ჩაილდი (Childe, 1929: vii, 248) ამტკიცებდა, რომ ორნამენტები, ხელნაკეთი ჭურჭელი და დაკრძალვის წეს-ჩვეულებები ეთნიკური წარმომავლობის უფრო საიმედო მაჩვენებლებია, ვიდრე შრომის იარაღები და საბრძოლო იარაღი, რომლებიც ეფექტურობის გამო სწრაფად გავრცელდებოდა ერთი ეთნიკური ჯგუფიდან მეორეზე. დღეს არქეოლოგები აღიარებენ, რომ მატერიალური კულტურის განსხვავებულობას მრავალი მიზეზი აქვს: ზოგიერთი ასახავს დროებით განსხვავებებს, სხვები განსხვავებებს გარემოში, რესურსების ხელმისაწვდომობაში, ხელნაკეთი წარმოების ადგილობრივ ტრადიციებში და ორნამენტებში, ფუნქციებში. ასევე, სავაჭრო შაბლონებში, სტატუსში, გენდერულ იდენტობებში, ჯგუფთაშორისი ქორწინების ნიმუშებში (Wright, 1999: 925). ამ ვარიაციების მიზეზები შეიძლება განისაზღვროს არქეოლოგიური ანალიზით. თუმცა, ეთნიკური იდენტობის მატერიალური კულტურის საშუალებით იდენტიფიცირება ადვილი არ არის. მატერიალური კულტურის ერთობლიობით ეთნიკური კუთვნილების დადგენა შეუძლებელია მანამ, სანამ არ დადგინდება ცალკეული არტეფაქტის ტიპების ან ატრიბუტების ეთნი-

⁷ გლოტოქრონოლოგია (მვ. ბერძ. γλῶττα „ენა“ + χროνός „დრო“; λήγει „სწავლება“) – შედარებით-ისტორიული ენათმეცნიერების მეთოდი, რომელიც გამოიყენება მონათესავე ენების დაშორების დროის დასადგენად. ის ლექსიკაში ცვლილების მუდმივი სიჩქარის ვარაუდს ემყარება.

⁸ ქართველური (სამხრეთ კავკასიური) ენები ოთხი ძირძველი ენისგან შემდგარი ცალკე ენობრივი ოჯახია: ქართული, სვანური, მეგრული და ლაზური. ისინი არ არიან დაკავშირებული სხვა ცნობილ ენათა ოჯახებთან.

კური მნიშვნელობა. თუ ზოგიერთი წინარე ქართველურად მოსაუბრე შეინარჩუნებდა მონადირე-შემგროვებლის ან მიწათმოქმედის ცხოვრების წესს, დიდი შანსია, რომ მათი ქართველური იდენტობა შეინარჩუნებული ყოფილიყო, ან დაკარგულიყო. ეს ყოველივე ინდივიდუალურ შემთხვევებზეა დამოკიდებული.

გენეტიკური, ლინგვისტური და კულტურული ფაქტორების დალაგების პრაქტიკული სირთულეები ანთროპოქართველურ ტომებში ზემოთ აღწერილი ეთნიკური წარმომავლობის საკითხთან დაკავშირებით ჩვენს მნიშვნელოვან პესიმიზმს განაპირობებს და დიდ ძალისხმევას მოითხოვს. სოციო-ნთროპოლოგებმა ეთნიკური წარმომავლობის მიმართ განსხვავებული ინტერესი გამოავლინეს და კონცეფციას „კულტურა“ დაუპირისპირეს (Barth 1969). თანამედროვე ანთროპოლოგები გვთავაზობენ განმარტებას, რომელიც ეთნიკურობას განსაზღვრავს, როგორც „ადამიანების კლასიფიკაციის მეთოდს (როგორც საკუთარი თავის, ისე სხვის), რომელიც ძირითად ორიენტირად იყენებს წარმოშობას (სოციალურად კონსტრუირებულს)“ (Levine 1999: 168). ეთნიკური კუთვნილების შესახებ თანამედროვე ანთროპოლოგიური მიდგომა არა მხოლოდ კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებს კულტურების, როგორც შეზღუდული მოცემულობის მატარებელს, არამედ გულისხმობს, რომ ეთნიკურობას ქმნიან და მისით მანიპულირებენ ინდივიდები სხვადასხვა კულტურის შიგნით. ეთნიკურობა არ არის ნაკარნახევი (თუმცა შეიძლება იყოს დაკავშირებული) რაიმე კულტურული მახასიათებლით. კულტურული იდენტიფიკაციის საგნის მთლიანად კულტურის სფეროში გადატანით თანამედროვე ანთროპოლოგიამ ეთნიკურობის დადგენა არქეოლოგიურად კიდევ უფრო რთული, თითქმის შეუძლებელი გახადა.

ეთნიკური იდენტობა ასევე აღიარებულია, როგორც იერარქიული და სიტუაციური. ცალკეული ტომები როგორც, ჩრდილოეთ კავკასიური, ისე სამხრეთ კავკასიური და მცირე აზიური ოჯახების გაფართოებული კლანების, ჯგუფების, თემების, ტომებისა და კონფედერაციების წევრებად ითვლებოდნენ. ისინი ასევე ცალსახად განასხვავდნენ ადამიანებს, რომლებიც მათსავით ლაპარაკობდნენ პროტო-ქართველურ ენაზე, ჰქონდათ საკვების ჭარბი რაოდენობა და ზოგჯერ სხვადასხვა ტომში იდენტური სახეობა და ცხოვრობდნენ არამდგრად საზოგადოებებში. ამ იერარქიის ყველა დონე გაფართოებული ოჯახებიდან იყო „ეთნიკური“. ვვარაუდობთ, რომ პროტო-ქართველებს შორის თემი ყოველთვის იყო პირველადი ეთნიკური ერთეული. გაფართოებული ოჯახები და ლოკალიზებული კლანები გადაადგილდებოდნენ ერთი თემიდან მეორეში, ისევე, როგორც მთელი ტომები ხანდახან გადადიოდნენ ერთი კონფედერაციიდან მეორეში. არქეოლოგიური დასახლების ნიმუშის მონაცემებით ივარაუდება, რომ დროთა განმავლობაში ზოგიერთი მეზობელი თემი გაერთიანდა ტომებად, ხოლო ტომებმა კონფედერაციები ჩამოაყალიბეს. მიუხედავად ამისა, პროტო-ქართველური კონფედერაციის თითოეული ტომი დარჩა მის კუთვნილ ტერიტორიაზე. დროთა განმავლობაში ეთნიკურობის ცნება, როგორც ჩანს, უფრო რთული და იერარქიული გახდა და შეიძლება მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდეს ჯგუფებს შორის.

რაც პროტო-ქართველურ ტომებზე ცნობილია, შეიძლება გაამარტივოს ეთნიკური იარლიყის მინიჭება. მეტი ზოგადი ეთნოგრაფიული მტკიცებულებები ასევე მიუთითებს იმაზე, რომ ეთნიკურობა შეიძლება განისაზღვროს მრავალი განსხვავებული გზით: ენის, ცხოვრების წესით, პოლიტიკური და სოციალური ორგანიზაციით, რელიგიით, ცხოვრებისეული ღირებულებებით, წარმოშობის მითებით, კოსტიუმებით ან ორნამენტებით, ან ამ და სხვა ფაქტორების სხვადასხვა კომბინაციით. სხვადასხვა ფაქტორის შედარებითი მნიშვნელობა არის უაღრესად იდიოსინკრატული⁹ და არა-

⁹ იდიოსინკრაზია (ძვ. ბერძ. ἴδιος „განსაკუთრებული“, „თავისებური“, „უჩვეულო“ + σῦκρασσις „არევა“, „აღრევა“) – გენეტიკურად განსაზღვრული რეაქცია, რომელიც ხდება ზოგიერთ ადამიანში გარკვეული არასპეციფიკური (ალერგიისგან განსხვავებით) სტიმულის საპასუხოდ. იდიოსინკრაზია ემყარება თანდაყოლილი გაზრდილი რეაქტიულობის

პროგნოზირებადი ერთი კულტურის ან ერთი კულტურიდან მეორეში გადასვლისას. ამიტომ ეთნიკურობაზე კონკრეტული საუბარი უფრო გამართლებულია, ვიდრე ზოგადი.

ბოლო ოცი წლის განმავლობაში ეთნიკურობამ განიცადა ანთროპოლოგიური ეთნიკური ჯგუფების რეკონსტრუქციისადმი ინტერესის აღორძინება. ძირითადი აქცენტი ეთნიკური კუთვნილების პოსტპროცესულ არქეოლოგიასა და განახლებულ კულტურულ ისტორიაზე კეთდება. ისტორიული არქეოლოგიის გამოყენებით, განსაკუთრებით, ეთნოარქეოლოგიის, ენერგიული ძალისხმევა გაკეთდა რთული ურთიერთობების დემონსტრირებისთვის მატერიალურ კულტურასა და ეთნიკურ იდენტობას შორის. სწორედ აქ უნდა ვიპოვოთ ოქროს შუალედი პროტო-ქართველურ ტომებში ეთნოსოციალურ და ანთროპოლოგიურ კლასებს შორის.

გასაკვირი არ არის, რომ ეთნოარქეოლოგიისა და ისტორიული არქეოლოგიის საშუალებით ნაჩვენებები იქნა, რომ იქ, სადაც ეთნიკურობა არის შესაბამისი კრიტერიუმი ჯგუფის იდენტობის განსასაზღვრად, ის ჩვეულებრივ გამონახული იქნება მატერიალურ კულტურაში (Hodder, 1982; Wiessner, 1983; Balint, 1989; Larick, 1991). თუმცა, პოსტპროცესუალისტმა არქეოლოგებმა ასევე აჩვენეს, რომ „ურთიერთობა მატერიალურ კულტურასა და ეთნიკურ ცნობიერებას შორის არ არის ფიქსირებული ან შინაგანი“ (Jones, 1997: 124). ხოლო ეთნიკურობას და მატერიალურ კულტურას შორის კორელაცია არ არის ეპიფენომენალური¹⁰, ის უკიდურესად რთულია, ხშირად ეფემერული და, შეგვიძლია ვთქვათ, სრულიად განუზოგადებელი. ამრიგად, ეთნიკურობა შეიძლება განიხილებოდეს, როგორც მხოლოდ ინდივიდთა ჯგუფების ფიქსირებულ თვისებად, არამედ თვითიდენტობის ან სხვა იდენტობის მტკიცებად, რომელიც სადავოა, მანიპულირებადია და ინდივიდებს განიხილავს მათი პოლიტიკური და სოციალური მიზნების შესაბამისად. აქედან გამომდინარეობს აგრეთვე, რომ ეთნიკური იდენტობა არ არის უბრალოდ ჯგუფის კულტურის ან ენის გამონახულება. ეს მოსაზრება შეიძლება სადავო იყოს და ჩაითვალოს, რომ გადაჭარბებულად წარმოადგენს ინდივიდის როლს ტრადიციებთან მიმართებაში, რომლებიც დამახასიათებელი იყო პატარა, მჭიდროდ ინტეგრირებული საზოგადოებებისთვის. არსებობს გარკვეული მტკიცებულებები, რომ ეს სულაც არ იყო ასე. მაშინაც კი, თუ ეს საზოგადოებები შინაგანად უფრო ჰომოგენური¹¹ იყო, ვიდრე თანამედროვე ინდუსტრიული საზოგადოება, მათ შორის კულტურული ვარიაცია, როგორც ჩანს, უფრო დიდი იყო (Hallpike, 1986: 141-142). შესაბამისად, მსგავსი ან იდენტური გარემოებები აგენერირებდა ეთნოკულტურულ ცივილიზაციათა მთლიან სივრცეს პროტო-ქართველურ სამყაროშიც.

ასეთი ეპისტემოლოგიური სირთულეების გათვალისწინებით აშკარაა კვლევის არაპროდუქტიული ხაზიდან გადახვევა. თუმცა, ამისთვის პოსტპროცესუალისტების მხრიდან, რომლებიც მატერიალური კულტურის სტრუქტურირებაში პრიორიტეტს იძებნენ ანიჭებენ, ეთნიკურ იდენტობაზე უარის თქმა იმის აღიარება იქნება, რომ იდეები არც ისე ადვილად რეკონსტრუირებადია, როგორც შეიძლება მოგვეჩვენოს. ეს რომ ასე იყოს, მაშინ კრისტოფერ ჰოუქსის (1954) ცნობილი „დასკვნების

და გარკვეული სტიმულის ან რეაქციების მიმართ მგრძობიანობას, რაც ორგანიზმში ხდება გარკვეული ნივთიერებების განმეორებითი სუსტი ზემოქმედების შედეგად და არ ახლავს ანტისხეულების გამომუშავება.

¹⁰ ეპიფენომენი (ძვ. ბერძნ. ἐπί „თან, შემდეგ, ახლოს“ + φαίνωμενος „გარეგნობა“, „ყოფნა“) – მოვლენის დამატება, თანმხლები მეორეული მოვლენა, რომელიც არანაირად არ მოქმედებს მასზე; ტერმინი, რომელიც გამოიყენება ცნობიერების, როგორც სამყაროს მატერიალური (ან იდეალური) შინაარსის სრულიად პასიური ფორმის ინტერპრეტაციისთვის, რომელიც, შესაბამისად, არ თამაშობს რაიმე მნიშვნელოვან როლს. ასევე ეწოდება ბიპევიორიზმის დარგს (ადამიანთა და ცხოველთა ქცევის შესწავლის სისტემატური მიდგომა).

¹¹ ჰომოგენური სისტემა (ბერძ. ὁμός „ტოლი“, „მსგავსი“ + γένω „დაბადება“) – ფიზიკური სისტემა, რომელიც არ შეიცავს შედგენილობის ან თვისებების მიხედვით განსხვავებულ და ერთმანეთისგან განცალკევებულ ნაწილებს. განასხვავებენ ერთგვაროვან (ჰომოგენური სისტემის ყველა ფიზიკური მახასიათებელი ერთნაირია მის ყველა ნაწილში) და არაერთგვაროვან (ეს პარამეტრები უწყვეტად იცვლება წერტილიდან წერტილამდე) ჰომოგენურ სისტემას. არაერთგვაროვან ჰომოგენურ სისტემაში, განსხვავებით ჰეტეროგენული სისტემისაგან, არ არსებობს ისეთი გამყოფი ზედაპირებით შემოსაზღვრული არეები, სადაც პარამეტრები ნახტომისებურად იცვლება.

კიბე“ ('ladder of inference'), რომლის მიხედვითაც რწმენა/მრწამსი ადამიანის ქცევის ურთულესი ასპექტია, რომელიც მხოლოდ არქეოლოგიური მონაცემების საფუძველზე რეკონსტრუირდება, ფაქტობრივად მართალი იქნება, ანუ ის, რის უარყოფასაც პოსტპროცესუალისტების უმეტესობა ცდილობს. ამ პრობლემის გადაწყვეტისას ბევრი პოსტპროცესუალისტი არქეოლოგი ამტკიცებს, რომ ეთნიკური კუთვნილების გარშემო კონკრეტული, ცალკეული შემთხვევები უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე ზოგადი თეორიის ჩამოყალიბება, რომელიც მრავალ სხვადასხვა შემთხვევას შორის მსგავსებას ეფუძნება. ამრიგად, ჯონსი ვარაუდობს, რომ „გზა, რომლითაც მატერიალური კულტურის კონკრეტული სტილი არსებითად არის ჩართული ეთნიკური წარმომავლობის არტიკულაციაში, შეიძლება თავისთავადი იყოს სხვადასხვა კულტურაში, მაგრამ ის არ არის შემთხვევითი კონკრეტული სოციალურ-ისტორიული კონტექსტების შიგნით“ (Jones 1997: 125). მაგრამ თუკი თითოეული შემთხვევა განიხილება, როგორც უნიკალური, გაუგებარია, როგორ შეიძლება ეთნიკური წარმომავლობის შესასწავლად მატერიალური კულტურის გამოყენება იზოლირებულად საერთო სივრცის გეოგრაფიული არეალის განუსაზღვრელად. ჩვენს შემთხვევაში უნდა განისაზღვროს ქართველური ტომების განსახლების გეოგრაფიული არეალი და მასზე გაშლილი მოსახლეობის მსგავსება-განსხვავებები, რათა ზუსტად განისაზღვროს, თუ რომელი პროტო-ქართველური ტომია დღევანდელი ქართველების წინაპარი და კონკრეტულად რა ტერიტორია ეკავათ მათ.

ამ საკითხის გადაჭრის ერთ-ერთი შესაძლო გზა ეთნოარქეოლოგიური თუ ისტორიული კვლევისას განზოგადებების, კანონზომიერებებისა ან ეთნიკური წარმომავლობის მატერიალური გამოხატვის შეზღუდვების აღმოჩენა იქნება. თანამედროვე ეთნიკურ ჯგუფებს შორის სივრცითი ცვალებადობისა და მატერიალური კულტურის საზღვრების ფორმირების შესწავლა ეთნოგრაფიული ანალოგიების დადგენა შეიძლება გამოყენებულ იქნას ეთნოსების მატერიალური კულტურის ცვალებადობის ასახსნელად (Hodder, 1982: 186-187). მეორე მხრივ, შესაძლებელი თუ იქნება ზოგადი პრინციპების იდენტიფიცირება, რომლებიც გამოიყენება ეთნიკური იდენტობის მარკერებზე, შესაძლოა მოხერხდეს ეთნიკური ცვალებადობის გარჩევა სხვა ფაქტორებისაგან. არსებობს ერთგვარი ცვალებადობა არქეოლოგიურ ჩანაწერებში. ჯეფ ემბერლინგის (1997: 325) ვარაუდი, რომ ყოფა-ცხოვრების სტრუქტურა, დაკრძალვის რიტუალი ან სამზარეულო შეიძლება იყოს არქეოლოგიურად მეტყველი და ჰქონდეს კულტურულად რეგულარული ეთნიკური ნიშნები, არ არის განსაკუთრებით საგულისხმო და ოპერაციულად სასარგებლო განზოგადებების გამოტანის შესაძლებლობა. ეს განზოგადებები შეიძლება გამოყენებულ იქნას ეთნიკურობის კონტექსტებთან, მათ შორის, ქართველური ეთნიკური კუთვნილების მიმართებითაც. თუმცა, კულტურათაშორისი კანონზომიერებების დადგენა რომც შეიძლებოდეს, დამატებითი მტკიცებულებების გარეშე ძველი ეთნიკური ჯგუფების იდენტიფიცირება არ შეიძლება პირდაპირ დავაკავშიროთ თანამედროვე ან ისტორიულად ცნობილ ეთნიკურ ჯგუფებთან.

ჩვენ ასევე მიგვაჩნია, რომ ანთროპოლოგიური შეხედულებების არცოდნა ეთნიკურ კუთვნილებასთან მიმართებაში უარყოფით გავლენას ახდენს არქეოლოგიურ პრაქტიკაზე, განსაკუთრებით არქეოლოგიურ კულტურებზე ტომობრივი ან ეთნიკური სახელების მინიჭებისას. ეს პრაქტიკა ასევე მიდრეკილია ხელი შეუშალოს მატერიალურ კულტურაში ვარიაციების ფრთხილად შედგენას. ეთნოგრაფიულად და ისტორიულად დადასტურებული იყო ხალხის კარგად გამოკვეთილი დაჯგუფება; თითოეული მათგანი კონკრეტულ ტერიტორიაზე ბინადრობდა. თუმცა ბევრი მეზობელი ტომის ენა ძალიან ჰგავდა ერთმანეთს, ზოგ შემთხვევაში კი იდენტურიც იყო, ხოლო განსხვავებები მატერიალურ კულტურაში, რომლებიც შეესაბამება ისტორიულ ტომობრივ საზღვრებს (განსხვავებით შემთხვევითი პოლითეტიკური ვარიაციისაგან) ზოგიერთ შემთხვევაში იმდენად მცირე იყო, რომ არქეოლოგებს ჯერ არ აქვთ განსაზღვრული ისინი.

ეთნიკური ცნობიერება და იდენტობა უფრო ძლიერად გამოიხატება და აქტუალურია პოლიტიკური და ეკონომიკური სტრუქტურის დროს (Hodder 1979, 1982). ზოგიერთი მეცნიერი რთულ საზოგადოებებში ეთნიკურ ჯგუფებს განიხილავს, როგორც სახელმწიფო საზოგადოებების თავისებურებებს და ვარაუდობს, რომ წინასახელმწიფოებრივ საზოგადოებებში თვითიდენტიფიკაციის როლს კულტურული ჯგუფის მიხედვით შეიძლება არ ჰქონოდა ისეთივე მნიშვნელობა, რაც ეთნიკურობას აქვს მისი ანთროპოლოგიური განსაზღვრების მიხედვით. მიგვაჩნია, რომ სწორედ ეს გარემოება აყალიბებდა საერთო ქართველური ეთნო-კულტურული ცივილიზაციის მახასიათებლებსაც, რადგან საქართველო ისტორიულად გზაჯვარედინზე მდებარეობდა და ამ სტრატეგიული ადგილმდებარეობიდან გამომდინარე, ყოველთვის უამრავი მტერი ჰყავდა. საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლა, საკუთარი მიწის დაცვა აუცილებლად ხელს შეუწყობდა ქართველური ტომების გაერთიანებას და ერთ ეთნოსად ჩამოყალიბებას.

კულტურულ-ისტორიული და პროცესუალური შეხედულებების პოსტპროცესუალური მიდგომისათვის ეთნიკურობა ღირებული იყო მისი ესენციალიზმის¹² დეკონსტრუქციის გამო, ასევე, ისტორიულ და ეთნოგრაფიულ კონტექსტში ეთნიკურობის აქტიურად გამოყენებისა და შუამავლობის გზების შესწავლისათვის. პოსტპროცესუალიზმმა ეთნიკური წარმომობის არქეოლოგიური გაგება თანამედროვე სოციალურ ანთროპოლოგიასთან გააიგივა. ვიდრე პოსტპროცესუალისტები სამართლიანად ამტკიცებენ, რომ ეთნიკურობა წარსულშიც უნდა არსებულებოდა, არ არსებობს საფუძველი ვივარაუდოთ, რომ ტომებს შორის კავშირებში არსებობდა იგივე იდენტობები, რაც გლობალური ეკონომიკის ან სახელმწიფოზე დაფუძნებული მრავალი თანამედროვე ჯგუფის სტრუქტურაში გვხვდება. ასევე არ არსებობს საფუძველი იმის მტკიცებისთვის, რომ მხოლოდ იმიტომ, რომ რაღაც არსებობდა წარსულში, ჩვენ შეგვიძლია მისი აღდგენა აწმყოში სრულყოფილი სახით, ეთნიკური ელემენტის განსაზღვრებით.

ჩვენ მაინც გვჯერა, რომ ეთნიკურობის მართებული კვლევები შესაძლებელია, როდესაც მეცნიერები მუშაობენ პროტო-ისტორიულ და გვიან პრეისტორიულ კონტექსტებში არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენებით. თვისებები, რომლებიც ეთნოგრაფიულად ან ისტორიულად დაკავშირებულნი არიან კონკრეტულ ეთნიკურ იდენტობასთან. ეს შეიძლება გონივრულად იქნას ექსტრაპოლირებული¹³ გვიან პრეისტორიაში, თუ არსებობს უწყვეტობის მნიშვნელოვანი ხარისხი პრეისტორიულ და ისტორიულ კონტექსტებს შორის. თუმცა, კულტურული თავისებურებების ცვლილების სწრაფი ტემპის გათვალისწინებით, რომლებსაც ბევრ რეგიონში ჰქონდა ადგილი, ასეთი მცდელობები, საუკეთესო შემთხვევაში, შეიძლება მხოლოდ უახლოეს წარსულთან იყოს დაკავშირებული. ეთნიკური იდენტობის რა გრძნობა არსებობდა პროტო-თემებში (მათ შორის, პროტო-ქართველურში)? შორეულ წარსულში ეთნიკური იდენტობა შეიძლება არ არსებობდა ცალკეული თემების საზღვრებს მიღმა. თავდაპირველად გაფანტულ თემებზე დაკვირვება, რომლებიც ერთმანეთთან ახლოს გადაადგილდებოდნენ, ზოგიერთ შემთხვევაში უფრო ფართო ტომობრივი ან კონფედერაციული იდენტობების განვითარებაზე შეიძლება მიუთითებდეს (Tuck, 1971). თუმცა პოლიტიკური

¹² ესენციალიზმი – (ლათ. *essentia* „არსი“, „არსება“) – თეორიული და ფილოსოფიური პოსტულატი, რომელიც რაიმე არსს რაიმე მუდმივ თვისებებს ანიჭებს. კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც საგნებს აქვთ გარკვეული ღრმა რეალობა, ჭეშმარიტი ბუნება, რომელიც პირდაპირ არ ჩანს, თუმცა ეს ფარული არსი მნიშვნელოვანია. ტერმინი სქოლასტიკური ფილოსოფიაში წარმოიშვა, როგორც არისტოტელესეული „მეორე არსის“ ლათინური ეკვივალენტი. ტერმინი გამოიყენება თეორიებთან მიმართებაში, რომლებიც საგნების უცვლელი და მარადიული თვისებების არსებობას ამტკიცებენ. ახალი და უახლესი პერიოდის ფილოსოფიაში ესენციალიზმი მნიშვნელოვნად გააკრიტიკეს ისეთმა ავტორებმა, როგორებიცაა მარქსი, ნიცშე, სარტრი და მრავალი სხვა.

¹³ ექსტრაპოლაცია (ლათ. *extra* „გარეთ“, „მიღმა“, „გარდა“ + *polio* „ვასწორებ“, „ვცვლი“) – ობიექტების ან მოვლენების რომელიმე ნაწილთან მიმართებაში მიღებული დასკვნების გადატანა ამ ობიექტების ან მოვლენების მთელ ნაკრებზე, ასევე ნებისმიერ სხვა ნაწილზე. მარტივად რომ ვთქვათ, ექსტრაპოლაცია არის მომავლის პროგნოზირება წარსულზე დაყრდნობით.

მოვლენების გავლენა მატერიალურ კულტურაზე ჯერ კიდევ შესასწავლია, რათა ერთიანი სურათი დადგინდეს.

ეთნიკური არქეოლოგიის წარმატების მიზნები შეიძლება იყოს ეთნოისტორიული და ლინგვისტური მონაცემების დეტალური გამოყენება ძველი კულტურების შესწავლაში. ეთნიკურობა, როგორც კოლექტიური თვითიდენტიფიკაცია, არ შეიძლება დადასტურდეს, თუ არ არსებობს თანხვედრა/კორელაცია ენასა და მატერიალურ კულტურას შორის. მატერიალური კულტურის ანთროპოლოგიური ნიმუშის იდენტიფიცირება კონკრეტულ ჯგუფთან ან ტომთან კიდევ უფრო არასწორია, რადგან ჩვენ არ ვიცით, იყენებდნენ თუ არა ისტორიულად დოკუმენტირებულ ეთნონიმებს პრეისტორიულ ხანაში. კვლევისას საჭიროა სიფრთხილე: სხვადასხვა წყაროდან აღებული მონაცემების შედარება – არა როგორც ერთმანეთის შემცვლელის – არამედ, ერთმანეთის დამატების. ეს არის ერთადერთ გზა, რომელსაც შეიძლება მიჰყვენ მეცნიერები და შეისწავლონ ენა, ეთნიკურობა და მატერიალური კულტურა პროტო-სამყაროს არეალში.

ჩვენ არ შეგვიძლია გამოვიკვლიოთ თანამედროვე ეთნიკური ჯგუფების წარმოშობა, ან ეთნიკურობის რაიმე მნიშვნელოვანი ასპექტი. ის, თუ როგორ ხდებოდა ადამიანების თვითიდენტიფიცირება ან სხვების მიერ მათი იდენტიფიცირება, ტექსტური ან ეთნოგრაფიული მტკიცებულებების გარეშე თქმა შეუძლებელია, რადგან კულტურები და ეთნიკური ჯგუფები შეიძლება მუდმივად იცვლებოდეს, ექსტრაპოლაციები პრეისტორიაში ყოველთვის უნდა განიხილებოდეს, როგორც სავარაუდო. ამის ნაცვლად, იდენტიფიცირება უნდა შემოიფარგლოს ისტორიული და გვიანი პრეისტორიული კონტექსტებით.

დასკვნა. პროტო-ტომებში, მათ შორის, პროტო-ქართველურ ტომებში ეთნიკური წარმომავლობის შორეულ წარსულში დასახვის მცდელობა ძალზე რთულია, რადგან არქეოლოგიური მონაცემების შეზღუდული რაოდენობა არ იძლევა მყარი დასკვნების გაკეთების საშუალებას ეთნიკურობის ნებისმიერი თანამედროვე სოციალური მეცნიერების კონცეფციის თვალსაზრისით. ჩვენ არ შეგვიძლია ამოვიცნოთ ეთნიკური ჯგუფები შორეულ პრეისტორიაში, მით უმეტეს, ეს ჯგუფები თანამედროვე კულტურულ ან ბიოლოგიურ შთამომავლებთან დავაკავშიროთ. რასის/ეთნოსის, ენისა და კულტურის შერევა მუდმივად მიმდინარეობს, თუმცა კვლევის ეს ობიექტები/პროცესი საკმარისად თანმიმდევრულად არ მიმდინარეობს და დამთხვევებიც საკმარისად კანონზომიერი არაა, რომ მართებული ინტერპრეტაციები დავსახოთ. მხოლოდ იქ, სადაც ეს ცვლადებადობა დამოუკიდებლად, ცალკეულად განიხილება და თანმიმდევრულია, შეიძლება ეთნიკური კულტურის კონცეფციაზე საუბარი, როგორც ეთნიკურობის პირდაპირი ანალოგის. ეთნიკურობა არის მენტალური კონსტრუქცია, რომელიც გამოიყენება საკუთარი თავის ან სხვის კუთვნილების დასადგენად საერთო წარმოშობის ჯგუფში. არ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ თვითადმნიშვნელ ერთეულს აქვს მარტივი მატერიალური კორელაციების ან თუნდაც პოლითეტიკური ნიშან-თვისებების გამოვლენა, რომლებიც მას მსგავსი მეზობელი ერთეულებისგან განასხვავებენ. ეთნოარქეოლოგებმა ვერ აღმოაჩინეს კანონზომიერებები მატერიალურ კულტურაში, რომლებიც საშუალებას მოგვცემს განვასხვავოთ ეთნიკური მნიშვნელობის მქონე სიმბოლოები, რადგან ყველა სიმბოლოს შეიძლება მიენიჭოს სხვადასხვა მნიშვნელობა, ეთნიკური წარმომავლობის ანალიზი ცალკეული შემთხვევის შესწავლის კონტექსტის მიღმა შეუძლებელია. საჭიროა ერთიანი ინტერდისციპლინური მიდგომა პროტო-ეთნიკური სამყაროს დადგენის მიზნით.

ეს მეთოდოლოგიური და ეპისტემოლოგიური ხარვეზები მოითხოვს ეთნიკურობის შესწავლისას, რომ გვექონდეს წვდომა მატერიალურ კულტურაზე მინიჭებულ მენტალურ კონსტრუქტებზე. ეს მხოლოდ იქაა შესაძლებელია, სადაც არქეოლოგიურ მონაცემებს ავსებს ლინგვისტური, ეთნოისტორიული ან ეთნოარქეოლოგიური ინფორმაცია. უფრო მეტიც, რადგან იცვლება როგორც ეთნი-

კური, ისე კულტურული კუთვნილება, ჩვენ იმის მოლოდინი არ შეიძლება გვკონდეს, რომ დამყარებული კორელაციები შორეულ წარსულთან მიმართებაში აუცილებლად შენარჩუნდება.

არქეოლოგიური მონაცემების შეზღუდულობისა და ეთნიკური წარმოშობის თანმხლები სირთულეების აღიარება ეთნოგრაფიულ და ისტორიულ კონტექსტში აუცილებელი პირველი ნაბიჯია. გარდა ამისა, არქეოლოგებს შეუძლიათ წვლილი შეიტანონ დეტალურ ანალიტიკურ კვლევაში, რომელიც ჯგუფურ და გეოგრაფიულ სახელწოდებებს შორის, ასევე, ენობრივ ოჯახებს შორის ურთიერთობას სწავლობს. დროა ჩავანაცვლოთ როგორც მოძველებული კულტურულ-ისტორიული, ისე რელატივისტური¹⁴ შეხედულებები პროტო-ეთნიკურობაზე გონივრული, თუმცა საკმაოდ შეზღუდული მიდგომით.

დასავლური ანთროპოლოგიური სკოლები მიიჩნევენ, რომ ენდოგამია იყო ნორმა კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში. ჩვენ შეგვიძლია ვივარაუდოთ, რომ პროტო-ქართველური ანთროპოლოგიური გენეტიკის მატარებელი ტომები შედარებით ვრცელ ტერიტორიაზე უნდა დაფუძნებულიყვნენ და ქართველური ენის დაშლის შედეგად მცირე ჯგუფებად უნდა გაფანტულიყვნენ.

ბიბლიოგრაფია

- მეტონიძე, ჭ. (2022). ეთნოსის ჩამოყალიბების ძირითადი თავისებურებები ქართველურ ტომებში, პროფესორ შოთა ჩართოლანის დაბადებიდან 90 წლის იუბილესადმი მიძღვნილ სამეცნიერო-პრაქტიკული კონფერენცია. საქართველო, მესტია.
- მეტონიძე ჭ., ამირეჯიბი ნ. (2024). პრეისტორიული პერიოდის ეთნიკური კუთვნილების განსაზღვრა: ქართველური ტომები, IX საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „არქეიმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა: ტენდენციები და გამოწვევები“. საქართველოს ეროვნული არქივი, იუსტიციის სამინისტრო. 10-12 ოქტომბერი. საქართველო, თბილისი.
- Barth, Frederik (ed.) (1969). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company.
- Boas, Franz 1930 (1940). *The Aims of Anthropological Research*. In *Race, Language and Culture*, by Franz Boas. New York: The Free Press.
- Childe, V.G. (1929). *The Danube in Prehistory*. Oxford: Oxford University Press.
- Diaz-Andreu, M. and T. Champion (eds.) (1996). *Nationalism and Archaeology in Europe*. London: UCL Press.
- Hallpike, C.R. (1986). *The Principles of Social Evolution*. Oxford: Oxford University Press.
- Hodder, Ian 1979 *Economic and Social Stress and Material Culture Patterning*. *American Antiquity* 44(3).

¹⁴ რელატივიზმი (ლათ. *relativus* „მიმართება“) – ფილოსოფიურ შეხედულებათა ერთობლიობა, რომელიც ობიექტურობას უარყოფს და ამტკიცებს, რომ ფაქტები რელატიურია, ანუ განსხვავებულად აღიქმება დამკვირვებლის პერსპექტივისა და იმ გარემოს კონტექსტის მიხედვით, რომელშიც წარმოდგენილია ის. რელატივიზმის მრავალი ფორმა არსებობს. მორალური რელატივიზმის საგანია სხვადასხვა ხალხის და კულტურის განსხვავებული მორალური ფასეულობები და ეთიკური ნორმები. ეპიტემოლოგიური რელატივიზმის მიხედვით, რწმენის, სამართლიანობისა და რაციონალურობის ნორმებთან მიმართებით არ არსებობს აბსოლუტური ფაქტები და ისინი მხოლოდ რელატიურ ხასიათს ატარებს. ალეთოლოგიური რელატივიზმი უარყოფს აბსოლუტური ჭეშმარიტების არსებობას და ამტკიცებს, რომ ჭეშმარიტება ყოველთვის რელატიურია გარკვეულ გარემო პირობებთან მიმართებით, მათ შორის როგორცაა სოციალური, ენობრივი და კულტურული კონტექსტი. დესკრიფციული რელატივიზმი აღწერს კულტურათა და ხალხთა შორის არსებულ განსხვავებებს შეფასების გარეშე. ნორმატიული რელატივიზმი დაინტერესებულია მოცემულ საზღვრებში შეხედულების მორალურობისა და ჭეშმარიტების შეფასებით. რელატივიზმის გარკვეული ფორმები ენათესავება ფილოსოფიურ სკეპტიციზმს. დასავლურ ფილოსოფიაში რელატივიზმის დამფუძნებელ მამებად სოფისტები მიიჩნევიან. რელატივიზმის ელემენტები მათ აზროვნებაში ძვ.წ. V საუკუნეში გაჩნდა. სოფისტების აზრით, მართებულისა და მცდარის გაგება იცვლებოდა ერთი პოლისიდან მეორეში, ერთი თაობიდან მეორეში. შესაბამისად, „ჭეშმარიტება“ ცვალებადია. სოფისტი პროტაგორას ცნობილი დებულებაა: „ადამიანი არის ყველა არსებულის საზომი“ (ძვ. ბერძ. Πάντων μέτρον ἄνθρωπος ἐστί). სოფისტთა მოსაზრებები ცნობილი გახდა მათი ოპონენტის, პლატონის, წყალობით, რომელიც, მათგან განსხვავებით, ჭეშმარიტების ობიექტურობას აღიარებდა.

- Jones, Sian (1997). *The Archaeology of Ethnicity: Constructing Identities in the Past and Present*. London: Routledge.
- Kohl, Philip L. (1998). Nationalism and Archaeology: On the Constructions of Nations and the Reconstructions of the Remote Past. *Annual Review of Anthropology* 27.
- Lamberg-Karlovsky, C.C. (2002). Archaeology and Language: the Indo-Iranians. *Current Anthropology* 43(1).
- Levine, H.B. (1999). Reconstructing Ethnicity. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 5(2).
- Pendergast, James F. (1991). The Massawomeck: Raiders and Traders into the Chesapeake Bay in the Seventeenth Century. *Transactions of the American Philosophical Society* 81(2). Philadelphia.
- Trigger, Bruce G. (1989). *A History of Archaeological Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tuck, J.A. (1971). *Onondaga Iroquois Prehistory: A Study in Settlement Archaeology*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Wright, J.V. (1984). The Cultural Continuity of the Northern Iroquoian-Speaking Peoples. In *Extending the Rafters: Interdisciplinary Approaches to Iroquoian Studies*, M.K. Foster, J. Campisi and M. Mithun (eds.). Albany: State University of New York Press.